

QARAQALPAQSTAN SHARIYATINDA FASTSIALYOZ KASALLIGI TARQALISHI

Allambergenov Dawletbay

Samarqand mámleketlik veterinariya meditsinasi, sharwashiliq hám biotexnologiyalar universiteti nukus filiali 3 kurs talabasi

Abdumuminov Abdusalim

Samarqand mámleketlik veterinariya meditsinasi, sharwashiliq hám biotexnologiyalar universiteti nukus filiali 2 kurs talabasi

Mirzaqulov Dosbosin

Samarqand mámleketlik veterinariya meditsinasi, sharwashiliq hám biotexnologiyalar universiteti nukus filiali 1 kurs talabasi

Annotatsiya: *Qaraqalpaqstan sharayatında F. gigantea júdá keń tarqalgan. Buniń tiykarǵı sebebi sonda aralıq xojayınları - ókpele suw mollyuskalarining sheńberi keń hám parazit rawajlanıwında anaǵurlım iri kólemli 2 tur jumsaq tanlılar qatnasadı: F. gigantea lichinkalik rawajlanıwın Lymnaea auricularia, L. Bactriana. F. gigantea 90 -120 kúnde, hátte 140 kúnden keyin tolıq ulkeyedi. Voyaga jetken fastsiolalar xojayın organizminde 9 -10 jılǵa shekem turmıs keshiredi.*

Kalt sózler: *Fastsialyoz, Fasciola náhánica, embriogoniya, partenogoniya, tsistogoniya, maritogoniya, Fasciola hepatica, definitiv, trematoda, Lymnaea auricularia, L. Bactriana.*

Kirisiw. Qaraqalpaqstan respublikasında sharwashılıqtı rawajlandırıwda tusi q bolıp kiyatırǵan parazit keselliklerden biri bul fastsialyoz keselligi bolıp esaplanadı. Veterinariya vrachlarining profilaktikalıq hám emlew jumısların aparıwlarına qaramastan fastsialyoz keselligi aktualıǵısha qalıp atır. Bul kesellik sebepli kóplegen haywanlar nobud bolıp atırǵanlıǵı, jemisdorlıǵı keskin azayıp ketiwı, jas haywanlarda bolsa ósiw hám rawajlanıwdan qatarlaslarına qaraǵanda orqada qalıwı, kesellikke shalıńǵan haywan organizminiń basqa infektsion hám invazion keselliklerge qarsı gúresiw qábileti, yaǵnıy rezistentligi tómenlep ketiwı, olardan alınatuǵın ónimlerdiń sapasın hám muǵdarın azayıwı nátiyjesinde sharwashılıq xojalıqları ekonomikalıq zálel kórip kelip atır.

Temaga tiyisli ádebiyatlardıń analizi: Fastsiolyoz bunnan 637 jil aldın uğımsız, biraq arnawlı kesellik retinde dáslepki bar Frantsiyada ápiwayı qoyshı Jan de Bri (Jan de Bri 1379) tárepinen baqlanǵan. Ol ayırım uwlı zatlı otni tutınıw qılıw qoyning bawırın shırıwına hám ol jaǵdayda “jawın qurtılar payda bolıwına alıp keledi” dep esaplaǵan. Biraq onıń dúnyada eń keń tarqalǵan túrlerinen biri Fasciola hepatica dáslepki bar shved tábiyatshi alımı, ósimlik hám haywanot dúnyası sistematikasining tiykarlawshisi, binar nomenkulaturasining avtorı Karl Linney tárepinen 1758 jilda pánge kiritilgen. Ózbekstan hám Qaraqalpaqstan sharayatında úy hám jabayı sút emizuvchilarning túrli ishki shólkemlerinde 27 tur trematodalarning dús keliwi anıqlanǵan. Olardıń tórt túri mayda hám iri shaqlı haywanlardıń bawır paraziti bolıp esaplanadı. Olarǵa Fasciola náhánica (Cobbold, 1856), Fasciola hepatica L., 1758, Dicrocoelium dendriticum (Rudolphi, 1819) hám júdá kem dárejede lokal halda ushraytuǵın Orientobillharzia turkestanica (Skrjabin, 1913) kiredi. Olar arasında F. hepatica jáhanda júdá keń tarqalǵan, F. náhánica ontogenez rawajlanıw dáwirleriniń tómen barıwı sebepli ıqlımı ıssı mámleketlerde háwij alǵan, D. dendriticum, tiykarlanıp, hár eki fastsiolalar tarqalǵan ayaqlarda ushraydı, O. turkestanica dıń dáslepki oshaqları Ózbekstan hám Kazaxstandıń ayırım regionlarında úyrenilgen[5. 8].

Trematodalar hám olar shaqıratuǵın keselliklerdi úyreniw menen zoologiya, biologiya, veterinariya hám medicina gel'mintologiyasi, parazitologiya tarawlarınıń barlıq alım -izertlewshilerdińi, ámeliyatshı qánigeler shuǵıllanıp keliwedi. Olardan, ásirese, akademikler K. I. Skryabin, V. S. Yershov hám professorler N. V. Denein, N. V. Demidovlarning shákirti retinde, prof. B. S. Salimov 1961 jıldan baslap házirgi dáwirshe Ózbekstan sharayatında ushraytuǵın hám keń tarqalıwǵa iye bolǵan, sharbashılıqqa úlken ekonomikalıq zálel keltiretuǵın havfli trematodalarning biologiyalıq, ekologiyalıq, shaqıratuǵın kesellikleriniń epizootologik qásiyetlerin úyrenip ózlerinen ullı mektep jaratıp qaldırıp ketiwgen.

Ózbekstan sharayatında F. gigantika dıń aralıq xojayını anaǵurlım iri kólem degi limniedlar - Lymnaea auricularia, L. bactriana, L. impura, L. supdisjuncta. mollyuskalari bolıp tabıladı

Tatqiqotning obiekti retinde: Qaraqalpaqstan Respublikası Taxtakópir rayonu Marjankol aul puqaralar jıyını Beltau fermer xojalıǵı daǵı merenos qoyı, xalıq xojalıqları.

Tatqiqotning predmeti. Qoy gel'mintozlarining epizootologiyasi, qozǵawtıwshınıń tur quramı, tarqalıwı, bioekalogiyasi, zıyanlanıw dárejesi, qoy organizminde keshetuǵın klinikalıq, patanotomik ózgerislerdi úyreniw.

Tatqiqot usılları. Toliq gelmintologik jarıp kóriw hám kaprologik usıllardan paydalanıldı.

Analiz hám nátiyjelerń F. náhánica ni qoy bawır parenximasida ósiwi F. hepatica nikiga salıstırǵanda tómen baradı, mısalı, 50 kúnlik fastsiolalarning boyı 6 -7 mm den aspaydı, keyininen olardıǵ ósiwi tezlashadi, 70-80-kúnleri olardıń boyı 23-26 mm ga jetedi. Biraq olar ele bawır parenximasida ósiwdi dawam ettiredi hám 90 kún ótkennen olar boyı 28-30 mm ni quraydı, 93 kúnden baslap olar az-azdan erjetiw ushın bawır ot jolların tesip (30 -33 mm liklari) onıń jolında voyaga yeta baslaydı. Egerde invaziya intensivlik joqarı bolsa bul process 120 kunge shekem cho‘ziladi.

Tatqiqotning ilimiy jańalıǵı. Toliq gel'mintologik jariq usılı menen tekserilgen 10 bas qoyning bawırında ortasha 124 nusqadan parazit tabılǵan. Bir jasqa deyingi qózilerde fastsiolyoz menen zıyanlanıw 27, 0 procentke, eki jasqa deyingi qoyda 45, 1 procentke, úlken jas daǵı qoyda bolsa 42, 4 procentke teń bolǵan. Invaziya intensivligi joqarıdaǵı qoy jasına uyqas halda 96, 2; 83, 0; 68, 0 nusqa fastsiolalarga tuwrı kelgen. Qoyda fastsiolyozning eń joqarı dárejede bolıwı qishda (49, 1 foiz), eń minimal dárejede bolıwı (25, 5 foiz) jazda baqlanǵan.

Jaz aylarında keltirilgen patologikalıq materiallar tek bawır bolǵanlıǵı munasábeti menen úyreniwlerdi bawır daǵı fastsiolani tabıw hám olardıń invaziya intensivligi hám invazia ekstensivligini úyreniw menen jetkiliklilanar edik. Biraq qıs aylarınıń dekabr ayman baslap alıp kelinggen qoy gewdelerin úyreniwlerimiz bizde jańalıq jaratıldı desek xam boladı. Sebep kelirilgen gewdelerdi toliq jariq kóriw nátiyjesinde qoyda ókpesiniń parenximasida xam birinshi márte F. náhánicani jetik jas óspirim formasın ushırata basladı 1 gewdede bul kórsetkish 34 nusqanı quradı.

Juwmaq. Qaraqalpaqstan sharayatında F. gigantika júdá keń tarqalǵan. Bunıń tiykarǵı sebebi sonda aralıq xojayınları - ókpele suw mollyuskalarining sheńberi keń hám parazit rawajlanıwında anaǵurlım iri kólemli 2 tur jumsaq tanlılar qatnasadı : F. náhánica lichinkalik rawajlanıwın Lymnaea auricularia, L. bactriana.

70-80-kúnleri olardıń boyı 23-26 mm ga jetedi. Biraq olar ele bawır parenximasida ósiwdi dawam ettiredi hám 90 kún ótkennen olar boyı 28-30 mm ni quraydı

Qoyda fastsiolyozning eń joqarı dárejede bolıwı qishda (49, 1 foiz), eń minimal dárejede bolıwı (25, 5 foiz) jazda baqlanǵan.

Tájiriybeler dawamında qoy upkasida fastsiolyozning jetik jas óspirim formasın ushıratdıq. Eń qızıqlı tárepi sonda ekanki voyaga yeta baslagannan keyin F. náhánica upka parenximasidan alviolalarga utib, bronxga túsedı hám usha jerde bronx shillig‘i arqalı háreketlenip traxeya hám xiqqildoqqa keledi hám ol xiqqildoq arqalı basqattan jutıladı.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Azimov D. A., Akeev S. D., Akramova F. D., Saparov K. A. Gel'minti jvachnix jivotnix Uzbekistana. Izd-vo "Fan", Tashkent, 2015.-222 s.

2. Daminov A. S., Urakov K. X., Tashkuziev B. Dinamika zarajeniya mollyuskov lichinkami fastsiol *Lymnaea truncatula* razlichnix rayonov Samarkandskoy oblasti //III Mejdunarodnaya nauchno-prakticheskaya konferenciya. NAUKA I OBRAZOVANIE V SOVREMENNOM MIRE: VIZOVI XXI VEKA Nur-Sultan (Ástena) 10 -12 iyulya 2019. S. 251-253

3. Daminov A. S., Salimov B. S. Problemi bar'bi s trematodozami sel'skoxozyaystvennix jivotnix v usloviyax Uzbekistana //Kangwon National University Samarqand Agricultural institute "Regional innovation systems in Agriculture" 3-4 June 2015. Samarkand

4. Daminov A. S., Urokov K. X. Rol' bryuxonogix mollyuskov v epizooticheskom protsesse fastsiolyoza i paramfistomatoza //International confernce az waqit "agriculture, regional innovattion and international cooperation" Samarkand - 2017 r. 164-166

5. Salimov B. Trematodozlarning epizootologik jaǵdayı. //Jurnal Zooveterinariya. Tashkent, 2008. №1.-20 b.

6. Salimov B. S., Daminov A. S., Qurbonov Sh. X., Otaboev X. E. Trematodalar (filogeniya, sistematika, morfologiya, biologiya, ekologiya). Samarqand, 2018. 166 b. RESEARCH AND EDUCATION ISSN: 2181-3191 vOLUME 1| ISSUE 9| 2022 Scientific Journal Impact Factor 2022: 4. 628 <http://sjifactor.com/passport.php?id=22258> https://t.me/ResearchEdu_Journal Multidisciplinary Scientific Journal December, 2022 264

7. Salimov B. S., Otaboev X. E. Fastsiolyoz qozǵawtıwshıları, olardıń aralıq xojayınları hám rawajlanıwı. //«Veterinariya meditsinasi» jurnalı, Tashkent, 2018. №11.-B. 19 -22.

8. Oripov A. O., Mámleketov R. B., Yuldashev N. E. Veterinariya gel'mintologiyasi. Tashkent, 2016.-242 b.